

ESKİ ORTA – ASYA TÜRK DEVLETLERİNDE KAĞAN SEÇME YÖNTEMLERİ*

The Methods of Choosing Khan in the Ancient Middle – Asian Turkish States

Aybars PAMİR*

ÖZ

Eski Orta – Asya Türk egemenlik anlayışında Gök-Tanrı'nın topluluk içinden bir aileyi seçerek, bu ailenin erkek üyelerinin hepsine egemenlikten pay verdiği düşüncesi hâkimdir. Bu erkek üyelerden hangisinin kağan yapılacağına dair mevcut dört sistemden hiçbiri, tek başına bir kural olarak Türk devletlerinde uygulanmış değildir. Değişik dönemlerde, değişik Türk devletlerinde değişik biçimde başa geçme yöntemlerine rastlanmış, ancak sonuç olarak da bir kişinin hükümdar yapılması Tanrı'nın takdirine bırakılmıştır. Söz edilen erkek üyelerden biri kağan yapıldıktan sonra, o kişi, ailesinin diğer erkek üyelerini ülkesinin çeşitli yerlerine yönetici olarak atamak zorundaydı. Kağan, atamaları yaptıktan sonra artık onların yönetim tarzına karışamazdı. Çünkü bu kişiler, egemenlikte payları olduğu için, buldukları ülkeyi istedikleri gibi yönetirler, kanun koyabilirler, vergi toplayabilirler ve ceza uygulayabilirlerdi. Fakat devletin ortak menfaatini ilgilendiren bir konuda tüm beylerin kağanın çağrısı üzerine merkeze gelmesi ve kurultay toplantılarına katılmaları icap ederdi. Aksi halde kağan onlara çok ağır cezalar uygulayabilirdi. Görüldüğü üzere; devlet muntazaman düzenli işleyen bir hiyerarşiye tâbi idi.

Anahtar Kelimeler: Kağan, Orta – Asya, Türk Egemenlik Anlayışı, Başa Geçme Yöntemleri, Gök Tanrı.

* **Gönderi:** 27.02.2022 - **Kabul:** 29.09.2022 | **Received:** 27.02.2022 - **Accepted:** 29.09.2022.

* Dr. Öğr. Üyesi, Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, Bursa, Türkiye
✉ aybarspamir@hotmail.com • ORCID 0000-0002-0596-1340.

Atıf Şekli / Cite As: PAMİR, Aybars (2022). Eski Orta – Asya Türk Devletlerinde Kağan Seçme Yöntemleri. ÇÜHAD, (2), 144-163.

İntihal / Plagiarism: Bu makale bir intihal engelleme yazılımı aracılığıyla denetlenmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. / This article has been checked via a plagiarism prevention software and reviewed by at least two referees.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

ABSTRACT

There is the principle of choosing a family in the tribe and giving parts of sovereignty to every male member of it by Tengri in the ancient Middle – Asian Turkish sovereignty concept. Four different systems have been accepted in choosing a kagan among these male members; however none of them was used as a basic rule in Turkish states. In different Turkish states, we can meet different kagan choosing systems in different terms, but as a result, we can also find that being the kagan among the male members of the tribe was always depended on Tengri's will. After one of the male members mentioned above was chosen as kagan, he had to appoint the male members of his family to different places of his country, as administrators. Once appointed, kagan could not interfere their style of administration. Since they had equal parts of sovereignty, they could rule their own countries freely, enact laws or taxes and punish guilty. However, when it is about the common interest of the state, by the kagans call, all the family members had to come to the capital and join the assembly. Otherwise, kagan could give them severe punishment. As it can be seen, the state was bounded by a very systematic hierarchy.

Keywords: Kagan, Middle – Asia, The Concept of Turkish Sovereignty, The Methods of Choosing Khan, Tengri.

GİRİŞ

Eski Orta – Asya Türk kamu hukuku düzeni, içerisinde henüz hiç araştırma yapılmamış, çok sayıda bakir konuyu barındırmaktadır. Oysaki sözü edilen döneme ait çok sayıda kurum, sonraki dönemlere ışık tutmasıyla ve bir ölçüde Müslüman – Türk devlet yapısına olan katkılarıyla incelenmeyi beklemektedir. Çalışmamızda, sözü edilen konulardan biri olan “*Kağan seçiminde uygulanan usuller*” ele alınmış ve konu eski Orta – Asya Türk egemenlik anlayışı açısından bir değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Konunun incelenmesinde, öncelikle Türklerin ana yurdu olan Orta – Asya'nın coğrafi ve ekonomik şartlarının incelenmesi bir zorunluluk oluşturmuştur, zira bu konu değerlendirilmeden Türklerin kamu hukuku düzeninin anlaşılabilmesi mümkün değildir. Nitekim Orta Asya'nın Türkler için zorunlu kıldığı göçebe yaşam tarzı devletin oluşumu ve devamı aşamalarında Türk kağanını kabileleri sert bir otorite çerçevesinde bir araya getirme mecburiyeti ile karşı karşıya bırakmıştır. Kurulan devletin uzun süreli olabilmesi başta bulunan kağanın çok güçlü, karizmatik ve son derece disiplinli bir yönetim anlayışına sahip olmasına bağlıdır. Böyle bir ortamda devletin devamlılığı hem de güçlü bir biçimde sağlanabilir; aksi halde güçsüz hükümdarlar döneminde devlet kısa sürede çöker. Eski Orta – Asya Türk tarihi bunun çok sayıda örneğiyle doludur.

Aslına bakılırsa, Türklerin Orta-Asya'daki yaşam biçimi kağan seçimi için uygulanan esasları da yakından etkilemiştir. Bunlar “*İrsiyet Usulü*”, “*Fetih (Potlaç) Usulü*”, “*Kooptasyon Usulü*” ve “*Seçim Usulü*” başlıkları altında çalışmamızda ayrıntılı bir biçimde incelenmiş, sözü edilen usuller irdelenirken, her biri için tarihten ilginç örneklere de yer verilmiştir.

Çalışmamız, adı geçen usullerin irdelenmesiyle birlikte, devleti oluşturan çeşitli organların konu çerçevesindeki işlev ve etkilerini de gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

I. TÜRKLER'İN ANAYURDU ORTA-ASYA

Türklerin ilk anayurdu “*Orta Asya*” olarak bilinen yüksek yayladır. Bu yayla Güney’de Kven-Lün, Pamir, Hindikuş Dağları, Kuzey’de Sibiry Orman Bölgesi, Batı’da Hazar Denizi ve Doğu’da da Çin ile sınırlıdır. Bu geniş ülkenin coğrafi karakteri hemen hemen her bölgede benzerlikler göstermektedir. Bazı vaha adalarının ve Tarım, Seyhun, Ceyhun gibi ırmakların suladığı kimi verimli arazilerin dışında ülke tamamen bozkır veya çöldür. Bu coğrafi özellik Türkler için göçebe kültürüne elverişli bir zemin hazırlamıştır. Nitekim Türk kabileleri bir bölgede belli bir süre kaldıktan sonra, kuraklığın baş göstermesi ve yaşam koşullarının bozulmasıyla birlikte sık sık başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunun yanı sıra, daha kuvvetli kabilelerin baskısı da göçebeliği ortaya çıkaran temel nedenler arasında sayılabilir¹. Çinlilere göre ise, Türkler otları ve suları takip ederek yaşamaktaydılar. Bunun çok önemli bir ekonomik anlamı vardı: Türkler bir yere yerleşemedikleri için değil, hayvanlarına ot ve su bulmak için dolaşıyorlardı. Arabalar üzerinde ya da atlarla taşıdıkları çadırlarını hayvanları için elverişli yaylalara götürüyor, mevsimlere göre yer değiştiriyorlardı. Bu yüzden Çinliler Türkler için “*Arabaları Yüksek Tekerlekli Kavimler*” ismini koymuşlardı. At yetiştiriciliği, atların bakımı, arabaya koşulmak için hazırlanmaları, tedavileri vs. Türkler için oldukça dinamik, baş döndürücü ve süratli bir yaşam tarzını beraberinde getirmiştir. Nitekim göç ve akınların hep süratle yapılması gerekmiştir, zira düşmanların da çok süratli oldukları görülmektedir. Kazanmak ve hayatta kalabilmek için süratli ve disiplinli olmak şarttır. Bu nedenle de dış tehlikelere karşı daima tetikte bulunma zorunluluğu vardır; ordu halk, halk da ordudur. Nöbetçilik ve gözcülük sadece askerliğin değil, aynı zamanda sivil hayatın da bir gereğidir².

---

¹ Bilim insanlarınca Orta – Asya tarihi bakımından birbirini izleyen belli yağışlı ve kuraklık dönemleri saptanmıştır. Bu çerçevede, Orta – Asya Türk kabileleri kabaca otuz beşer yıllık sürelerle belli bir çevrede yaşıyor ve sonra da o bölgeden ayrılmak durumunda kalıyorlardı. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÜÇÖK, C., MUMCU, A., BOZKURT, G. (2015). *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara, s. 19.

² ÖGEL, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (Cilt II). İstanbul, s. 15-18.

İşte, Türk kağanları devlet işlerinde ve akınlarda tek dayanakları olan ordularına büyük güven duymuşlardır. Ordunun temelini ise asker ve halk oluşturmaktaydı. Yapılan akınlara sadece kağanın değil, aynı zamanda halkın da menfaatineydi. Devlet ve halkın menfaatleri iç içe geçmişti ve halk bir bakıma devletin kendisi sayılıyordu³. Çinliler bu noktada Türklüğün esas unsurunun kağanlarla beyler değil, Türk milleti (halkı) olduğunu çok iyi anlamışlar, o yüzden de her fırsatta Türk halkı ile kağanlarının aralarını açmaya çaba göstermişlerdir. Konuyla ilgili olarak Orhun Yazıtları'ndan alınan şu sözler bu gerçeği çok net yansıtmaktadır⁴: “Çin küçük kardeşleri büyüklere karşı ayaklandırdığı için, beyli – budunlu (aralarına) ayrılık soktuğu için...”

II. GÖÇEBE TARZI YAŞANTININ KABİLELERİ BİR ARAYA GETİRMEDEKİ ROLÜ

Göçebe vaziyette Orta-Asya'da yaşayan Türkler kış mevsimini kışlaklarında geçirir, demircilikle ve savaş zamanında kullanacakları silâhları yapmakla uğraşırlardı. Genellikle kendisine “kan” ya da “han” adını verdiğimiz kabile reislerinin önderliğinde oradan oraya göç eden kabileler, dış düşmanlara karşı koyabilmek veya gereksinimleri olan maddeleri yerleşik kültürlerden zorla elde edebilmek için en kuvvetli kabile reisinin etrafında birleşirler ve savaşa girişirlerdi. Bu şekilde, en kuvvetli kabilenin reisi birbirine yakın kabileleri bir araya getirerek devletini kurar ve kağan olurdu⁵. Kağan, tebaasını ganimetler ve toprak mülkü ile doyurduğu müddetçe başta kalır, idaresi altındaki devlet de giderek büyürdü⁶. Konu ile ilgili olarak Uygurlar döneminde yazılmış olan ve onların yaşayışları hakkında önemli bilgiler veren Kutadgu Bilig adlı eserin şu dizeleri ile karşılaşırız⁷:

*“Devletin olması için askere ihtiyacın var,
Askerin olması için servet dağıtman gerekir,
Servet edinmek için halkın zengin olmalıdır,
Halkın zenginliğini ise ancak örfler sağlar.”*

Kabile birliklerinin oluşturulması, aslında kağanın refah gölgesinde rahat etmek ve kendi kabilelerine daha iyi yaşam koşulları hazırlamak isteyen hanların da menfaatine

³ ÖGEL, s. 36-37.

⁴ THOMSEN, V. (1993). Çözülmüş Orhun Yazıtları. (V. KÖKEN, Çev.). Ankara, s. 92.

⁵ ÜÇOK, MUMCU, BOZKURT, s. 21.

⁶ RASONYI, L. (1993). Tarihte Türklük. Ankara, s. 58.

⁷ YUSUF HAS HACİP (1991). Kutadgu Bilig. (R. R. ARAT, Çev.). Ankara, B. 2057, 2058.

olmuştur⁸. Hanlar, özellikle kendi yayla ve meralarını düşmanların hücumundan korumak, akınlarda kazanç temin etmek ve süreklilik için çokça adam bulundurmak gibi çeşitli ihtiyaç ve zaruretlere karşısında bir kağanın idaresi altında birleşmişler, böylece büyük kabile birliklerini oluşturmuşlardır. Aslında süreklilik avlarının kabileleri birleştirmedeki rolü savaşlardan daha fazla olmuştur, denilebilir. Ünlü Türk – Moğol kabile reisi Temuçin⁹ bir seferinde komşu Curyat Kabilesine mensup avcılarla karşılaştığında, onlara her türlü yardım ve kolaylığı sağlamış, bu durum Curyatlar üzerinde son derece olumlu bir etki yaratmıştır. Curyatlar, Temuçin’in kendi halkına çok iyi baktığı izlenimini edinmişler, böylece, söz konusu kabilenin çok önemli bir bölümü Temuçin’in kabilesine katılmaya karar vermiştir. Temuçin, bu şekilde çok sayıda kabileyi bir araya getirerek onların hükümdarı olmuştur¹⁰.

Moğolların önde gelen kabile reislerinden Altan, Huçar ve Saça-Beki’nin Temuçin’i hükümdar yaparken O’na söyledikleri şu sözler ilgi çekicidir¹¹:

“Biz seni hükümdar yapmak istiyoruz, Temuçin! Sen kağan olursan, biz düşmanlara karşı öncü olarak yürürüz, onların en güzel kadın ve kızlarını, saraylarını, devlet ve milletlerini, güzel yanaklı kadın ve kızlarını, güzel bacaklı beygirlerini dörtlüye koşturarak sana getiririz. Vahşi hayvan avına çıktığın zaman, önde giderek onları sana doğru süreriz. Bozkır avlarının gövdesini toptan sana getiririz. Doğa avlarının butlarını toptan sana getiririz. Savaş günlerinde sana itaat etmezsek, bizi mal ve mülkümüzden, kadın ve eşlerimizden ayırarak kara kafalarımızı yer üzerine fırlat. Barış günlerinde ittifakı bozarsak, bizi kendi adamlarımızdan, kadın ve çocuklarımızdan ayırarak sahipsiz memlekete sür”.

Kabileler, bu örnekten kolayca anlaşılacağı gibi herhangi bir düşman kabileye hücum etmek yahut onun hücumunu püskürtmek için de bir araya gelirlerdi.

İşte, gerek süreklilik avlarında gerekse müşterek bir düşman karşısında bir araya gelebilmek için kabileler kendi bünyeleri içerisinde kurultaylar toplarlardı. Kabile kurultaylarında teşkilatlı herhangi bir müesseseye rastlanmamaktadır. Bunlar, rastlantısal olarak ortaya çıkan plân ve çeşitli fikirlerin tartışıldığı birer aile toplantısı niteliğindedirler. Bu toplantılara isteyen ve ilgi duyan herkes katılabilirdi. Dönemin oldukça demokratik sayılabilecek bu kurumlarında, kabilelerden hangisinin hanı başkanlığında bir araya gelineceğine dair karar alınırdı. Bunun için

---

⁸ VLADIMIRTSOV, B. Y. (1987). Moğolların İçtimai Teşkilâtı. (A. İNAN, Çev.). Ankara, s. 127.

⁹ “Temuçin” Ünlü Moğol hükümdarı Cengiz Han’ın bu unvanı almadan önceki ismidir. “Cengiz Han” ise “Cihanşümül İmparator” anlamına gelmektedir.

¹⁰ VLADIMIRTSOV, s. 126 vd.

¹¹ MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ (1995). (A. TEMİR, Çev.). Ankara, s. 57, 58.

her bir kabile kendi kabile reisini aday gösterir ve gösterilen adaylar arasında büyük çekişmeler yaşanır. Bu kişiler arasından birbirine dost ya da düşman olanları her zaman bulunabilir, ancak kağan seçiminden sonra tüm düşmanlıklar unutulur ve seçilen kağana mutlak sadakat gösterilirdi¹².

Kuvvetin kendisinde toplandığı kağan öldüğünde ya da onun sülâlesi ortadan kalktığında, kabileler yeni bir iktidar çevresinde toplanırlar, yeni bir devlet oluştururlardı. Bu durumda devlete bazı yeni katılmalar yaşanabilir, bir takım ayrılmalar da görülebilirdi. Bunun en güzel örneğini Temuçin'in babası Yesugey - Bağatur'un ölümünde cereyan eden olaylardan verebiliriz: Yesugey – Bağatur öldüğünde, özellikle Tayçıut Kabilesi Moğollar'a bağlı durumdaki pek çok kabileyi kopararak beraberinde götürmüş, Moğol Devleti bu olay üzerine neredeyse yıkılmanın eşiğine gelmişti. Devleti söz konusu sıkıntıdan Yesugey – Bağatur'un büyük oğlu Temuçin (müstakbel Cengiz Han)'in kararlı ve kuvvetli yönetimi kurtarmıştır. Bozkır aristokrasisi geleneklerine göre yetişen Temuçin zamanla güçlenerek devleti tüm unsurlarıyla yeniden canlandırmış ve pek çok kabilenin tekrardan devlete katılmasını sağlamıştır¹³.

Yukarıdaki örneğe benzer çözümlerin göçebe imparatorlukları kurulduktan sonra da yaşanabildiği görülmektedir. Özellikle, zorla boyun eğdirilerek imparatorluk içine alınan kavimler buldukları her fırsatta merkezî devlete isyan ederler, yeterli gücü bulduktan sonra da o zamana dek hâkim vaziyetteki kavmi yenerek kendi yönetimleri altında yeni bir devlet kurmaya çalışırlardı¹⁴.

Buna karşılık, savaşız boyun eğerek imparatorluğa dâhil olan kabilelerin ise, ileride kendi reislerinin (han) idaresinde kalmalarına izin verilir, bu reisler imparatorluğu yöneten kağanın ailesinden olan “şad” veya “yabgu” denilen valilere tâbi tutulurlardı¹⁵.

Şu halde, kabile birliklerinin bir sonraki aşamasını göçebe imparatorlukları oluşturmaktadır. Göçebe imparatorluğunun başında kağan (hakan) bulunmaktadır. Kağanlar, kabilenin büyüğü veya soyun reisi sıfatıyla değil, kuvvetli, becerikli, idareli ve zengin kişiler olduklarından egemenliği ellerine geçirmektedirler.

¹² VLADIMIRTSOV, s. 127.

¹³ VLADIMIRTSOV, s. 117, 118.

¹⁴ ARSLAN, M. (1990). Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi. Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ, s. 232.

¹⁵ RASONY, s. 61.

III. KAĞAN SEÇİMİ USULLERİ

A. Genel Olarak

Eski Orta – Asya Türk devletlerinde kağanlığın geçişini düzenleyen kesin bir gelenek yerleşmemiştir. Zaman zaman bazı eğilimlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Veliahd tayini, büyük ya da küçük oğulların tercih edilmesi gibi. Fakat esas olarak taht daima ilâhî takdire bırakılmıştır. Tanrı iradesi, seçtiğine kuvvet ve başarı vermektedir. Meselâ Göktürkler’de, kağanlığın Tanrı’ya bırakılmış bir talih işi olduğunu bir Çin kaynağı (Chou – Shu’daki bir rivayet) şöyle anlatmaktadır: “*Kardeşlerden birisini baş yapmak istediler ve hepsi birlikte büyük bir ağacın altına giderek aralarında şu şekilde anlaştılar: Ağaca doğru en yükseğe kim atlarsa, o kağanlığı ele geçirecekti. A-Shih-Na’nın oğlu, aralarında en küçük olmasına rağmen en yükseğe atlayabildi ve hepsi birlikte onu reis seçtiler*”¹⁶. Örnekte, Tanrı’nın hükümdar yapmak istediği kişiye güç verdiği inancı sezilmektedir. Bu düşünce karşısında bütün âdet ve teamüller hükümsüz kalmakta, hanedandan biri şu veya bu şekilde fiilen tahtı ele geçirdikten sonra, artık onun meşruiyeti nazârî ve hukukî bakımdan bir sorun olmaktan çıkmaktadır.

Durum böyle olmakla beraber, eski Orta-Asya Türk devletlerinin sistemlerinde kağan seçimi ve siyasal iktidarın intikali konusunda dört farklı usul karşımıza çıkmaktadır.

B. İrsiyet Usulü

Mevcut hükümdarın ölümünden sonra, yerine onunla aynı kutsallık ve güçte birinin geçmesi endişesi, yeni kağanın da aynı aileden olması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmış, bu da kağan seçiminde irsiyet usulünün uygulanmasına zemin hazırlamıştır¹⁷.

Bu usulde Gök Tanrı, topluluk içindeki bir aileye egemenlik hakkını bir bütün olarak vermekte ve bu ailenin erkek üyelerinin hepsi de devleti yönetmede eşit hak sahibi olmaktadır¹⁸. Söz konusu ailenin kutsallığına mutlak surette inanılmaktadır. Hanedan üyeleri bu sebeple kendilerini hep yüce bir soya bağlamak istemişler ve şecerelerini müşterek bir ataya götürmüşlerdir¹⁹. Bu noktada, bir inanışa göre kağanlar çoğunlukla gökten inen bir ışıktan gebe kalmış prensesin çocuklarıdır. Uygurlar’da, Kırgızlar’da, Moğollar’da ve Hitaylar’da bu inanış hâkimdir²⁰. Birçok Moğol oymağının büyükannesi sayılan Alangoa gökten inen bir

¹⁶ İNALCIK, H. (1959). Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi. S.B.F.D. XIV (I), s. 70. – TAŞAĞIL, A. (2018). Bilge Kağan’ın Vasiyeti. İstanbul, s. 49.

¹⁷ ARSLAN, s. 235.

¹⁸ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 201 vd.

¹⁹ CİN, H., AKGÜNDÜZ, A. (1989). Türk Hukuk Tarihi. Konya, s. 40.

²⁰ İNALCIK, s. 75.

ışıkta hamile kalmış, dünyaya getirdiği çocuklar da bütün insanların hükümdarı olmuşlardır²¹. Cengiz Han'ın bu soydan geldiğine inanılmaktadır. Bir diğer inanişe göre ise, hükümdar soyu Tanrı'nın gönderdiği bir kurtla çiftleşen bir prens veya prensesten inmiştir. Kurt menşei efsanesi M.Ö. II. Yüzyılda Wu –Sun'lara kadar gidebilmektedir. Göktürk ve Moğollar'da da bu efsaneye rastlanmaktadır²².

Bu inanışlardan hangisi kabul edilirse edilsin, kağan ve ailesi mutlak olarak kutsal sayılmakta, tahta geçecek olan kağanın da mutlaka bu soydan gelmesi şart koşulmaktadır. İrsiyet sisteminin gereği budur. Söz konusu şart yerine getirilmek koşuluyla “*Primogenitur (En Büyük Çocuk = Evlâd-ı Ekber)*” ya da “*Senioratus (Hanedanın En Yaşlı Erkek Üyesi)*” sistemlerinden birinin kağanı belirlemede uygulanması fark yaratmamaktadır. Zaten, pratikte de bu sistemlere değişik zamanlarda başvurulmuş, bazen yaşça en büyük oğul (ya da kız), bazen de sülâlenin en yaşlı erkek üyesi mevcut kağandan sonra tahta çıkarılmıştır.²³ Tahtın kanunî telâkki edilen varisi mevcut olduğu zaman, o kişi hiçbir problem olmadan kağan yapılmış (bu takdirde kurultayın rolü bu kimsenin kağan olma hakkını kabul ve onamaktan ibarettir), kağanlık makamının boş ve hanedanın da çökmüş olduğu durumlarda ise, daima halka büyük hizmetleri ile tanınmış, meziyet ve irade sahibi, hükümdar olmak için lâzım gelen bütün şartları haiz üstün nitelikli kişiler kurultayca kağan seçilmişlerdir. Bumin Kağan ve Kutluk Kağan'ın başa geçmeleri bu şekildedir.

Söz konusu seçime başka bir örnek olmak üzere, Kuzey Çin'de Hun Çao Devleti'ni kuran Lyö-Yuan'ın “Tan-hu²⁴ (kağan)” ilân edilmesine dair şu hadiseyi verebiliriz: Lyö-Yuan'ın akrabalarından biri Kuzey Çin'e bağlı olarak yaşayan Hun beylerini topladığı bir toplantıda şu sözleri söylemiştir: “... *Hun Devleti bugün egemenlikten mahrumdur. Bütün beylerimiz Çin Sülâlesi'nin esiridirler. Fakat biz, bugün zayıf isek de, sayımız yirmibin kadardır. Niçin Çin'deki karışıklıklardan istifade etmiyoruz? Bugünkü fırsatı kaçırmayalım. Şefimiz Lyö-Yuan cesurdur, büyük bir hükümdar olabilmek için gerekli bütün vasıflara sahiptir. Eğer Gök-Tanrı Hun Devleti'ni ihya etmek, diriltmek taraftarı olmasaydı, bize Lyö-Yuan gibi bir şefi gönderir*”

²¹ VLADIMIRTSOV, s. 75; Moğolların Gizli Tarihi, s. 8.

²² İNALCIK, s. 76.

²³ ARSLAN, s. 237.

²⁴ “Tan-hu” ya da “Şan-yu” Türkçe “Tengri – Kut” olan unvanın Çince karşılığıdır. “Gökten kudret alan” anlamına gelen bu unvan Çin hükümdarlarının almış buldukları unvana benzetilerek kullanılmıştır. Çince'deki ifade “Tian – zi” olup “Göğün Oğlu” anlamındadır. Türkler Tan-hu unvanını “Göğün Oğlu” anlamında kullanmamışlar, Gök Tanrı'yı en yüce varlık olarak tanıyıp, Türk hükümdarını “Gökten Kudret Alan” biçiminde tarif etmişlerdir. Türk hükümdarı böylece dünyevî yetkilerine kutsal bir güç katmış olmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. OTKAN, P. (2018). Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar. İstanbul, s. 29.

miydi?” Çin kaynaklarının bildirdiğine göre, bu nutuk Hunlar üzerinde çok etkili olmuş, sonunda Lyö-Yuan ittifakla Tan-hu seçilmiştir²⁵.

Göktürk hükümdarı Bilge Kağan’ın kitabesinde yer alan şu ifadeler, bu devlette taht verasetinin nasıl gerçekleştiği hususunda bizlere fikir vermektedir: “*Babam kağan öldüğünde kendim sekiz yaşında kaldım, töre mucibince amcam kağan oldu*”²⁶. Bu cümledeki “*töre mucibince*” ifadesinden, egemenliğin ailenin en yaşlı erkek üyesine geçtiği sonucu çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak, bir başka Göktürk Kağanı İşbara Kağan’ın ölümünde cereyan eden şu hadise de zikredilebilir: İşbara öldüğünde, oğlu çok küçük yaşta idi. Bu sebeple, devletin ileri gelenleri toplanmış ve O’nun (İşbara’nın) küçük kardeşini kağan yapmışlardır. Fakat yeni kağan bir nezaket gereği olarak İşbara Kağan’ın oğluna bir elçi göndererek kendisinin İşbara Kağan’ın soyunun yaprakları, hâlbuki oğlunun ise kütüğü olduğunu hatırlatmış, bu sebeple de kendisini kağanlık tahtına davet etmiştir. Ancak, İşbara’nın oğlunun amcasının “*hem kendisinin hem de ailenin büyüğü*” olması sebebiyle yapılan daveti reddettiği ve kağanlığı amcasına bıraktığı görülmektedir²⁷.

Göktürkler’de çoğunlukla vefat eden kağanın yaşça en büyük olan oğlu, o yoksa veya reşit değilse yaşça en büyük kardeşi, o da yoksa amcası veya amcasının oğlu kağan yapılmış, ancak her batın için yaşça en büyük olanın kağan seçilmesi bir kural oluşturmuştur²⁸. Fakat yukarıda da izah edildiği üzere, verasetin intikali hiçbir zaman kesin kurallarla saptanamamış, kağanlık hep Gök-Tanrı’nın ilâhî gücüne bırakılmıştır. Nitekim Bilge Kağan, kitabesinde amcası öldükten sonra Tanrı irade ettiği ve kendi talihi olduğu için kağanlık tahtına oturduğunu söylemektedir²⁹.

Uygurlar’da da, çoğunlukla tahtın babadan oğula (büyük oğula) geçme âdetine rastlanmaktadır. Yusuf Has Hâcîp, ünlü eseri Kutadgu Bilig’de “*Çok eski bir atasözü vardır: Babanın tahtı ve adı oğula kalır*”³⁰ ve başka bir yerde de “*Ey hükümdar, bak! Ülkeyi senden*

---

²⁵ ARSAL, S. M. (1947). Türk Tarihi ve Hukuk. İstanbul, s. 270, 271.

²⁶ Kutluk Kağan’ın ölümünden sonra Kapgan Kağan’ın başa geçmesi ile ilgili olarak Çin kaynakları ile Orhun Yazıtları’nda yer alan bilgiler arasında bir çelişki söz konusudur. Nitekim Çin kaynaklarına göre Kapgan Kağan tahtı gasp etmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. PAMİR, A. (2016). Büyük Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan ve Eski Türk Orta – Asya Kamu Hukukundaki Yeri. ÇÜHFD, III (V), s. 15. Orhun Yazıtlarına göre ise, Kutluk Kağan’ın ölümünde oğlu Bilge Kağan çok küçük yaşta olduğu için tahta töre gereği amcası Kapgan Kağan geçmiştir. THOMSEN, s. 100.

²⁷ ÖGEL, s. 23.

²⁸ CİN, AKGÜNDÜZ, s. 40.

²⁹ THOMSEN, s. 106.

³⁰ Kutadgu Bilig, B. 110.

önce yöneten senin baban idi”³¹ sözleriyle, iktidarın babadan oğula intikal etmesi geleneğini doğrulamaktadır.

Uygurlar’da kağanlığa hep “Yağlakar” soyundan gelen kimseler geçerdi. Bunlar, aynı zamanda isimlerinin sonunda bu kabilenin adını taşırlardı³². Uygur kağanlarından To-Lo-Szu Kağan 794 yılında arkasında hiçbir halef bırakmadan ölünce, kendisiyle herhangi bir akrabalığı olup olmadığı bilinmeyen Kutluk Bilge (unvanı “Ay ve Gökte Kısmet Bulmuş, Kahraman, Büyük Bilge Kağan’dır) kağan yapılmıştır. Kutluk Bilge Kağan Yağlakar soyundan olmadığı halde, kendisinden sonra kağan olan oğulları ve torunları isimlerinin arkasında hep bu adı taşımışlardır. Bir Çin kaynağına göre, Kutluk Bilge Kağan aslında To-Lo-Szu Kağan’ın evlâtlığı idi. Karabalsagun Yazıtı’na göre ise, Kutluk Bilge Kağan’ın tahta çıkışı şöyle gerçekleşmiştir³³: “794 senesinde To-Lo-Szu Kağan öldüğünde, kendisi (Kutluk Bilge Kağan) bütün prenslerin ve Uygur ileri gelenlerinin en yaşlısı imiş. Bütün Uygur valileri, nazırları, ordu komutanları, sınır valileri onu desteklemiş, hatta tahta çıkması için teşebbüste bile bulunmuşlar. Kendisinin Uygurlar’a saadet verdiğiinden, otağında yaptığı savaş plânlarıyla çok uzak bölgelerdeki savaşları kazandığından söz etmişler. Kendisi esirgeyici, koruyucu, kendi halkını daima müdafaa edici, yalnız Uygur ülkesi için değil, bütün dünya düzeni için kanunlar çıkartan bir kağan olarak tanınmış”.

Böylece, Uygurlar’da evlâtlık alınan oğulların bile kağan yapılabildiği sonucuna ulaşabilmekteyiz. Bunlar, soyluların çocukları arasından alınan ve saray muhafız kıtalarına yerleştirilen çocuklardı ve kendilerine “Tutunç Oğul (Tutulmuş Oğul)” adı verilmekteydi. Göktürk Devleti ise, çok katı törelere sahip bir devlet olduğundan, böyle bir uygulamaya sahne olmamıştır³⁴.

Moğollar’da ise, Cengiz Han’ın atalarının Gök-Tanrı’nın takdiri ile yaratılmış bir bozkurt ve eşinin ise beyaz bir dişi geyik olduğunun varsayıldığı bilinmektedir. Bu soydan gelen Alangoa’nın, kocası Dobun Mergan’dan iki oğlu vardı. Kocasının ölümünden sonra üç oğlu daha dünyaya gelince, daha önceki iki oğlu anneleri hakkında dedikodu yaparak “Bizim annemiz, kocası ve erkek akraba kardeşleri olmadığı halde üç erkek çocuğu doğurdu. Evde yegâne erkek, şu Maalih Baiyutlar’dan olan kimsedir. Bu üç çocuk ondan olsa gerektir” dediler. Bu dedikoduları anneleri Alangoa duydu, bunun üzerine “Siz, bu üç çocuk hakkında ananızdan

³¹ Kutadgu Bilig; B. 5151.

³² ÖGEL, s. 30.

³³ İZGİ, Ö. (1987). Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi. Ankara, s. 22, 23.

³⁴ ÖGEL, s. 27.

şüphe ederek aleyhimde dedikodu yaptınız. Şüphenizde haklısınız, fakat her gece sarışın bir adam çadırın bacasından sızan ışık vasıtasıyla girerek karnımı okşuyor ve onun nuru vücuduma geçiyordu. Çıkarken de, güneş veya ayın nurları üzerinden sarı bir köpek gibi sürünerek çıkıyordu. Siz nasıl böyle düşünmeden konuşuyorsunuz? Bu hadise üzerinde fikir yürütülürse, onların Tanrı oğlu oldukları meydana çıkar. Kardeşlerinizi kara başlı insanlarla mukayese ederek nasıl öyle konuşabiliyorsunuz? Onlar, bütün insanların hükümdarı oldukları zaman, halk hakikati anlayacaktır” sözleriyle kendini savundu³⁵.

Bu anlatılanlar, Türklere çok yakın gelenekleri olan Moğollar’da da egemenliğin Tanrısal kökene dayandırıldığını göstermekte ve irsiyet sisteminin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Cengiz Han’ın ünlü kanunnamesinde, Cengiz Han’ın evlâd-ı ahfadından olmayan hiçbir kimsenin kendini han ilân edemeyeceği ifade edilmiş, bu soydan olmak koşuluyla, statüleri eşit olan zevce ve hatunlardan olan oğulların hepsinin de taht üzerinde eşit hakkının bulunacağı belirtilmiştir³⁶. Ayrıca, kanın temizliğine de bütün kabile üyelerince önem verilmiş, bu husus onlar tarafından çok sıkı takip edilmiştir. Bu konuda, Cengiz Han’ın karısı Börte’nin Merkitler tarafından esir alınarak Çilger isimli bir pehlivana verildiği hadise üzerinde durmak yerinde olacaktır: Börte esir alındığı zaman gebe imiş. Esaretten kurtarılıp getirildiğinde bir oğul dünyaya getirmiş. Çocuğun adını Coçi koymuşlar. Coçi Cengiz Han’ın büyük oğlu olarak kabul edilmiş, ancak onun menşei hakkındaki dedikodular da hiç eksik olmamıştır. Cengiz Han veliahtlık meselesini oğullarıyla konuşurken, ikinci oğlu Çağatay’ın şu sözleri söylediği bilinmektedir: “*Baba! Sen Coçi’den bahsediyorsun, onu mu varis yapmak istiyorsun? Fakat o Merkitler’den getirilmiştir. Bizi idare etmesine müsaade edebilir miyiz?*”³⁷.

Bütün bu anlatılanlardan çıkarılacak sonuca gelince; eski Orta-Asya Türk devletlerinde, egemenlik hakkı irsiyet usulü gereğince sadece Tanrı tarafından seçildiğine inanılan bir ailenin erkek üyelerine aittir. Bu aile üyelerinden birisinin şu veya bu ölçüte göre kağan olması doğrudan Tanrı’nın iradesinin bir sonucudur. Başka bir aileye mensup herhangi bir kimsenin ise egemenlik yetkisini kullanabilmesi asla düşünülemez.

C. Fetih (Potlaç = Şölen = Toy) Usulü

Aristokratik bir yapı gösteren eski Türkler’de üst soylu sınıfa yükseliş bir tür şeref yarışımının sonunda elde edilirdi ki, buna fetih (potlaç) adı verilirdi. Üstünlük kazanmak amacıyla

---

³⁵ Moğolların Gizli Tarihi, s. 3-7, 8.

³⁶ ARSLAN, s. 237.

³⁷ VLADIMIRTSOV, s. 83.

bir boy beyi, dostluk kurmak istediği bir başka beyin boyuna ziyafet verir, mal yağmalatırdı. Beylerden hangisi daha üstün bir ziyafet verir ve mal yağmalatırsa, o boy diğerinden daha üstün bir şeref kazanır, böylece sosyal statüsü yükselirdi. Bu yarış beyler arasında derece farkı ve hiyerarşi doğurur, en şerefli sayılan bey öteki beylerden üstün tutulur ve saygı görürdü. Bu şekilde toplumda beyler arasında astlık – üstlük ilişkisi kurulur ve toplumsal piramit oluşturulurdu.

Fetih usulünü, daha ziyade boy ve il kademesinde iktidarın intikalini sağlayan örfi bir hukuk kurumu olarak ele almak doğru olur. Nitekim bu usul, sadece kabile aşamasında özel bir önem ifade etmiş, kabilelerin birleşerek imparatorlukları oluşturdukları aşamada ise iktidarın el değiştirmesini sağlayamaz olmuştur³⁸.

D. Kooptasyon Usulü (Veliabd Tayini)

Bu sistemde hükümdar, sağlığında kendisinden sonra saltanat sürecek olan kimseyi önceden belirlemektedir. Bizzat hükümdar tayini ya da vasiyette bulunmak şeklinde ortaya çıkan bu usulün amacı veraset sisteminden doğabilecek taht kavgalarını önlemek ve siyasî iktidarın intikalini istikrarlı bir yola sokmaktır³⁹. Yine, bu yolla eski Türk devletlerinde sıkça görülen devletin iki veya daha fazla bağımsız alana ayrılması ve bu suretle parçalanmasının önüne geçilmek istenmiştir⁴⁰.

Bu sistemin örneklerine Orhun Yazıtları ve Ergenekon Destanı'nda rastlanmaktadır. Örneğin, Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan'ın oğlu Kara Kağan hastalıktan ölmeden önce yerine oğlu She-tu'nun değil kardeşi Mukan'ın kağan olmasını istemiş, O'nun bu vasiyetine uyulmuştur. Bu taht değişikliğinin Göktürk Devleti üzerinde çok olumlu bir etkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Çin kaynakları Mukan'ın zeki, bilgili, taktikçi, askerini çok iyi kumanda eden ve olağanüstü cesur kişiliğinden bahsetmişlerdir⁴¹.

Mukan, ölmeden önce oğlu Ta-Lo-Pien'in değil de, kardeşi Taspar'ın tahta geçmesini vasiyet etmiş, bu vasiyete de uyulmuştur. Taspar Kağan devleti epey güçlendirmiş, yeni ve çok güçlü bir devlet teşkilatlanması oluşturmuştur⁴².

³⁸ ARSLAN, s. 236 vd.

³⁹ ARSLAN, s. 238.

⁴⁰ ARSLAN, s. 235.

⁴¹ TAŞAĞIL, A. (1995). Göktürkler. Ankara, s. 19.

⁴² TAŞAĞIL, s. 27, 28.

Taspar'ın ölümünden sonra devlet adamları, O'nun vasiyeti doğrultusunda Ta-Lo-Pien'i kağan yapmak istemişlerdir. Ancak halk, annesinin Türk olmaması sebebiyle bu kişiyi kağanlığa kabul etmemiştir. Kurultayda yapılan tartışmalardan da bir sonuç çıkmayınca, Kara Kağan'ın oğlu She-tu gelerek eğer Taspar'ın oğlu ve tamamen Göktürk soyundan gelen An-Lo kağan olursa ona itaat edeceğini, hâlbuki Ta-Lo-Pien kağan seçilirse, devleti korumak gerekeceğini, bunun için de uzun mızrağı ve keskin bıçağı ile sınırlarda bekleyeceğini belirtmiştir. She-tu çok kuvvetli, karizmatik, cesur ve kahraman bir kişiliğe sahip olduğu ve devlet meclisinde de çoğu zaman etki sağlayabildiği için, kurultayda hiç kimse O'na kaşı gelmeye cesaret edememiş, neticede An-Lo'nun kağan yapılmasına karar verilmiştir. Tahta çıkamayan Ta-Lo-Pien ise An-Lo'nun kağanlığını bir türlü hazmedememiş, devamlı elçiler göndererek O'nu rahatsız etmiş ve korkutmuştur. Sonuçta, devlet içinde kontrolü tam olarak sağlayamadığı gerekçesiyle An-Lo kağanlıktan indirilmiş, yerine She-tu kağan yapılmıştır. Bu duruma hiç itiraz etmeyen An-Lo'nun da She-tu'ya olan bağlılığını bildirdiği görülmektedir. She-tu başa geçtikten sonra “*İşbara Kağan*” unvanını alacaktır. Bir türlü kağan olamadığı için çok öfkeli olan Ta-Lo-Pien ise Kuzey'e çekilerek A-po Kağan unvanını almış, tıpkı An-Lo'ya yaptığı gibi İşbara Kağan'a da elçiler göndererek onu rahatsız etmiştir. A-po Kağan bununla da kalmayarak İşbara Kağan'a karşı dış destek arayışına girmiş, 582 yılının Ekim ayında Çin'e bir elçi göndererek Çin hükümdarına hediyeler sunmuştur⁴³.

Söz konusu örnekten, kooptasyon usulünün kağan seçiminde mutlaka uygulanmadığı, kağanın isteğine rağmen halk, beyler ve kurultayın farklı kararlar alabildiği, ama sonuç olarak mutlaka, Tanrı'nın belirlediği kağan soyundan gelen kişilerin hükümdar seçildiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda, değişik bir örnek olarak Cengiz Han'ın üçüncü oğlu Ögedey'i veliaht ataması ve bunu diğer oğullarına tasdik ettirmesi hadisesinden de bahsetmek yerinde olacaktır. Cengiz Han ölünce, O'nun hatırasına son derece bağlı olan Moğollar kurultayda Ögedey'i hanlık tahtına oturtmuşlar, böylece Cengiz Han'ın vasiyetini yerine getirmişlerdir. Kendi kuvvetleriyle birlikte devletin merkez kısmı da bu şekilde Ögedey'in emrine verilmiştir⁴⁴. Ancak Ögedey'in hükümdar olur olmaz kardeşlerine söylediği şu sözler bir hayli ilgi çekicidir: “*Babam Cengiz Han tarafından vasiyet edilmiş tahta oturdum. Sonra, benim arkamdan “hangi meziyetine dayanarak tahta çıktı?” diyenler olmaz mı?*”⁴⁵. Bu sözlerden, kağan olabilmek için

---

⁴³ TAŞAĞIL, s. 35.

⁴⁴ Moğolların Gizli Tarihi; s. 190, 191.

⁴⁵ ARSLAN, s. 237; İNALCIK, s. 72.

sadece atanmış olmanın yeterli olmayabileceği, aynı zamanda şahsî meziyetlerin, yeteneğin ve çeşitli alanlarda başarılar kazanmış olmanın da önemli olduğu vurgulanmak istenmektedir. Tabii kurultaya erken gelmek, hatta daha da önemlisi, şahsî ilişkileri sayesinde veya pazarlıkla nüfuzlu kabile beylerinin desteğini almak da bazen kağan olmaya yardımcı hususlar olarak belirtilebilir.

E. Seçim Usulü

Eski Türkler, genelde Batı'da rastlanılan seçimli monarşi sistemini çok sınırlı bir biçimde kendi devlet sistemlerinde uygulamışlardır. Seçmen heyetinin kurultay şeklinde bir araya geldiği görülmektedir. Beyler ve seçkin kişilerden oluşan kurultaya onun kurulduğu yerdeki bölge temsilcileri de katılır, kurultayda kağan seçiminin onaylanması da dâhil, çok sayıda önemli devlet sorunu görüşülüp karara bağlanırdı⁴⁶.

Kağan seçiminin, her şeyden önce Gök – Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan belli bir ailenin üyeleri arasından yapılması gerekirdi. Bundan sonra ise sıra, seçimin kurultayda onaylanmasına gelirdi.

Hun Devleti'nde mevcut kağanın ölümü sonrasında genellikle yedi seçkin kabilenin reisi vezirlerle bir araya gelerek saray ortasına siyah bir keçe döşerler, yeni kağanı getirip bu kechenin üzerine oturturlardı. Beyaz elbise içindeki beyler yeni kağana biat ettikten sonra ona şöyle seslenirlerdi: *“Yukarıda güneşe bak, baki olan Tanrı'yı itiraf eyle. Sen onun gölgesisin. Kendi tedbirini O'nun muradına uydur. Aksi halde sana sadece bu siyah keçe kalır”*. Beyler daha sonra kırmızı elbiseler giyip, başlarına da birer sorguç (kotuz) takarlar ve kağana tacını giydirirlerdi⁴⁷. Töreni müteakip kurultayın, yukarıda belirtildiği üzere bu seçimi onaylaması gerekirdi. Hunlar'da bu kurultayın Motun (Mete) (MÖ. 209 -174) döneminden beri görev yaptığı bilinmektedir. Sözü edilen kurultaya taşıdığı önemden ötürü *“Devlet Meclisi”* ya da her yıl güz mevsiminde (Ekim ayında) toplandığı için *“Güz Kurultayı”* adı verilmiştir. Bu kurultayın görevleri arasında *“kağanlığın tasdik edilmesi”* görevi de bulunuyordu. Ancak Güz Kurultayı'nın asıl görevi şüphesiz ordunun teftiş edilmesi, er ve hayvan sayımının yapılması ve kimi askerî manevraların yapılmasıydı; zira artık yerleşik uluslara (başta Çin olmak üzere) savaş açılması vakti gelmiştir; çünkü onların ambarları dolmuştur⁴⁸. Bu kurultayda kimi memleket meseleleri üzerinde de görüşmelerde bulunulur, gerektiğinde idarenin yetkilerinin

⁴⁶ Kurultayların üyeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. PAMİR, A. (2015). Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda, Kurultay Müessesesi. ÇÜHFD, II (III), s. 36 vd.

⁴⁷ CİN, AKGÜNDÜZ, s. 33.

⁴⁸ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT, s. 24.

genişletilmesine ve yeni töre hükümlerinin konulmasına da karar verilirdi. Sözü edilen kurultaya hatun, prensler, şehzadeler (teginler), askerî – sivil bütün vazifeli beyler ve yüksek memurlar, devlete bağlı bütün Hun boyları ve yabancı zümre temsilcileri katılırdı⁴⁹, daha doğrusu katılmak zorundaydı; çünkü mecliste (ve bu münasebetle düzenlenen ziyafette) bulunmak Devlet'e ve Kağan'a sadakatın bir göstergesiydi. Aksi durum ise itaatsizlik ve isyanla aynı anlamda idi⁵⁰.

Konu ile ilgili olarak Dede Korkut'ta yer alan güzel bir örneği paylaşalım: Hikâyeler'de Bayındır Han'ın toy ve kurultayına gelmeyen Dış Oğuz'un düşman olarak kabul edildiği anlatılmıştır.⁵¹ Manas Destanı'nın bir bölümünü oluşturan Köketey Destanı'nda da, Köketey Han şöyle demektedir: “*Aşıma gelmeyi ni yağma ederim*”⁵².

Hun hükümdarları devlet idaresiyle ilgili karar alırlarken de gelişigüzel hareket edemezler, aldıkları kararlar kurultayın onayına tâbi tutulurdu. Bu durum, kağana gerek seçilmesi, gerek egemenlik hakkını kullanması aşamalarında bir sınır getirmiş, onun mutlak bir monark haline gelmesini engellemiştir. Ancak bu usulü bugünkü anlamıyla tam bir demokratik uygulama şeklinde de anlamamak gerekir, zira kağanlık seçiminin belli süreler dâhilinde yapılması söz konusu olmadığı gibi, seçme hakkı da yalnızca sınırlı bir zümreye tanınmış bulunuyordu⁵³.

Göktürk Devleti'nde de Hunlar'dakine benzer bir kurultay görev yapmaktaydı. Kağanın seçilmesi aşamasında yeni hükümdarın tıpkı Hunlar'da olduğu gibi vefat eden hükümdarın sülâlesine mensup biri olması gerekiyordu. Ayrıca bu seçimi büyük beylerden oluşan bir kurultayın kabul etmesi ve onaylaması da şarttı.

Eğer vefat eden hükümdarın sülâlesinden yeni kağan seçilebilecek hiç kimse kalmamış ise, kurultayın yeni bir bey ya da kahramanı kağan seçebilmesi mümkündü. Ayrıca, bir savaşın kaybına neden olan, kağanlık görevinde başarı sağlayamayan, halkına refah temin edemeyen, kanunlara ve töreye aykırı hareket eden bir kağanın, diğer hükümdar adaylarının veya kabile reislerinin çabalarıyla görevinden azledilebilmesi, hatta öldürülebilmesi de mümkündü⁵⁴.

---

⁴⁹ KAFESOĞLU, İ. (1980). Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy. Birinci Millî Türkoloji Kongresi. İstanbul, s. 205, 206.

⁵⁰ SHIRATORY, K. (1930). On the Territory of the Hsiung-nu Prince Hsiu – tu. S.V, Tokyo, s. 27 vd.

⁵¹ KUDRET, C. (1986). Dede Korkut Hikâyeleri. İstanbul, s. 185 vd.

⁵² ÖGEL, B. (1982). Türkler'de Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar). Ankara, s. 74.

⁵³ EROĞLU, H. Atatürk ve Cumhuriyet. Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi, No. 8, s. 8.

⁵⁴ CİN, AKGÜNDÜZ, s. 40, 41; SIĞRI, Ü., ERCİL, Y. (2007). Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi. İstanbul, s. 80.

Göktürkler’de kağan seçiminin tamamlanabilmesi için gerekli olan formalite merasimleri ise şöyle özetlenebilir: Seçilen kağan bir keçe üzerine oturtulur ve dokuz defa kaldırılıp dolaştırıldıktan sonra, her defasında önüne eğilinerek selâmlanırdı. Bu selâmlama işi bittikten sonra, kağan bir ata bindirilir ve at üzerindeyken ipekli bir kumaş ile boğazı sıkılarak baygın bir hale sokulurdu. O sırada, kağanlığının ne kadar süreceği kendisinden sorulur, onun yarı baygın bir şekilde vereceği cevaplardan türlü hükümler çıkartılırdı. Törenin sonunda halka büyük ziyafetler çekilirdi⁵⁵.

Göktürkler’deki kurultay tıpkı Hunlar’daki örneğindeki olduğu gibi kağanın aldığı kararları denetleyici bir rol de oynamış, bu şekilde kağanın egemenliğine bir sınır getirmeye çalışılmıştır⁵⁶.

Hunlar’da ve Göktürkler’deki bu meclisin bir benzeri de Uygurlar’da yer almıştır. Bu devlette meclis (toy) kağanı güçlü idareciler ve kumandanlar arasından da seçebilirdi⁵⁷. Toyu oluşturan kişilerin (toygunların) çoğunluğu hükümdar ailesi dışından geliyordu. Kağan ise toyun doğal başkanı durumundaydı. Ancak, kağanın seçilmesi veya seçimin onaylanması konularında toya başka bir devlet görevlisinin başkanlık etmesi gerekiyordu ki, bu kişi devlet baş müşaviri olarak nitelendirilebilecek olan Aygucı (Üge = Öge) denilen kişiydi. Aygucının hükümet başkanı olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu kişi, hükümdar ailesi dışından seçilirdi⁵⁸.

⁵⁵ ÖGEL, s. 52 vd. Sözü edilen törende seçilen kağanın keçe üzerine oturtulması ve havaya kaldırılması halk tarafından gerçekleştirilmekteydi. Böylece kağan seçimine halkın da katılmakta olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. TAŞAĞIL, A. (2001). Bilge Türk Tonyukuk. İstanbul, s. 66.

⁵⁶ Büyük Göktürk Kağanı Bilge Kağan’ın Göktürk şehirlerinin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm’in öğrenilmesi yolundaki iki teklifinin kurultay tarafından kabul edilmemiş olmasını onun bu yetkisinin bir göstergesi olarak belirtebilmek mümkündür. Bilge Kağan’ın tekliflerinin kurultayca kabul edilmemesinde, bu büyük hükümdarın ünlü veziri, Çin asıllı devlet adamı Tonyukuk’un yol göstericiliği büyük bir rol oynamıştır. Nitekim Tonyukuk’a göre, Çinliler gibi yerleşik hayata geçmek ve böylece şehirlerin etrafını surlarla çevirmek Türkler’in askerî gücünü çok zayıflatırdı. Çünkü Türkler, sayıca az bir orduya sahip olsalar da, göçebe hayat tarzının verdiği dinamizm ile savaş meydanlarında büyük üstünlük göstermekteydiler. Şayet surlarla çevrili şehirler inşa edip içinde oturulursa, eski gelenekleri değişir ve Çin’deki Tang Hanedanı’na karşı yenilgi kaçınılmaz olurdu. Öte yandan, Bilge Kağan’ın ülkede Budizm’in kabul edilmesi ve şehirlere bu dinin tapınaklarının inşa edilmesi yolundaki düşüncesi de Tonyukuk’a göre yanlıştı; zira O’na göre, çok büyük bir dinî hoşgörü ve din serbestisi içinde yaşayan Türk ulusunu zorla bir dine sokmaya çalışmak doğru değildi. Üstelik Budizm dininin ilkeleri Türkleri zayıflatır, onların savaşçı karakterini bozardı. KAFESOĞLU, s. 206. Bilge Kağan, Veziri’nin tavsiyelerinden derin şekilde etkilenmiş ve söylediklerine uymuştur. Bu durum, Bilge Kağan’ın asla mutlak egemen bir hükümdar gibi davranmak istemediğini, bilâkis devlet yönetiminde istişareye ne kadar değer verdiğini kanıtlamaktadır. Vezir Tonyukuk’un devlet yönetimindeki rolü ve başarıları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. CLAUSON, S. G. (1971). Some Notes on the Inscription of Tonyuquq. Budapest, s. 130 vd.; TAŞAĞIL, Bilge Türk Tonyukuk, s. 82.

⁵⁷ KAFESOĞLU, İ. (2014). Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar. İstanbul, s. 151.

⁵⁸ KAFESOĞLU, s. 207-209.

SONUÇ

Eski Orta – Asya Türk egemenlik anlayışı Gök-Tanrı'nın topluluk içinden bir aileyi seçerek, o ailenin tüm erkek üyelerine egemenlikten pay vermesi esasına dayanmaktadır. Peki bu üyelerden hangisi kağan olacaktır? Bu çok önemli sorun Gök-Tanrı'nın inayetine bırakılmıştır: Tanrı, içlerinden hangi erkek üyeyi kağan olarak seçecek olursa, ona devleti yönetme kudretini de vermiş sayılacaktır. Şu durumda, seçilen kağanın ailenin diğer erkek üyeleri için ülkesini çeşitli parçalara ayırarak, onları bu değişik ülkelerin başına yönetici olarak atamasından başka bir çare kalmamaktadır. Aslında bu bölümlenmenin ülke yönetimini kolaylaştırdığı da söylenebilir. Üstelik egemenlik hakkının doğrudan sahibi durumundaki bu erkek üyeler buldukları bölgelerde son derece rahat ve serbest bir yönetim gösterebilmekteydiler. Nitekim onların hepsinin de yönetme, hukuk kuralı koyma, vergi toplama ve cezalandırma yetkisi kesinlikle vardı. Kağan onların bu yetkilerine hiçbir biçimde karışmazdı. Ancak, devletin ortak menfaatini ilgilendiren konularda, tüm beylerin müşterek hareket etmesi bir zorunluluktur. Buna uymayan, örneğin kağanın çağrısına rağmen kurultay toplantılarına gelmeyen beyler kağana itaatsizlik etmiş sayılır ve en ağır cezalara çarptırılırlardı.

Sözü edilen devlet yapısı, eski Türk devletlerinde yüzyıllarca sonu gelmeyen taht kavgalarının önemli bir sebebini oluşturmuştur. Nitekim kağan olamamayı içlerine sindiremeyen beyler, yakaladıkları ilk fırsatta tahtı ele geçirebilmek için büyük mücadelelere girişmişler, bu durum Türk devletleri için oldukça yıpratıcı sonuçlar doğurmuştur. Şu halde, devletin bekası için her daim güçlü bir hükümdara ve onun yönetimine ihtiyaç duyulduğunu söylemek hiç de zor olmayacaktır. Güçsüz hükümdarlar döneminde ise devletin uzun süre ayakta kalamayacağı ve kolayca çözüleceği açıktır.

Görüldüğü üzere, Gök-Tanrı'nın inayetine rağmen baştaki kağanın tahtı her an bir tehlike altındadır. Başa geçme yöntemlerinden hiçbiri, hiçbir Türk devletinde kesin bir kural dâhilinde belirlenememiş ve uygulanamamıştır. O sebeple değişik Türk devletlerinde, değişik dönemlerde farklı başa geçme yöntemleri uygulanmış, her seferki kağan seçiminde devleti her an güçlü ve ayakta tutabileceğine inanılan karizmatik bir liderin etrafında toplanılmış, yeni kağanın hükümdarlığı ise, hangi usulle belirlenmiş olursa olsun, hemen doğrudan Tanrı'nın inayetine bağlanmıştır.

Zaten, hali hazırda Çin gibi bir devletin sürekli biçimde Türk devlet düzenini karıştırmaya yeltenmesi ve Orta – Asya'da mevcut çok sayıda kabilenin çeşitli sebeplerle dış baskılar oluşturması gerçeği varken, bir de taht için mücadelelerin yaşanması eski Türk

devletleri için büyük bir kâbus ve bazen de yıkım getirmiştir. Bunun yegâne sebebi, hiç kuşkusuz eski Orta – Asya Türk egemenlik anlayışıdır.

Sözü edilen olumsuzluk, sonraki yüzyıllarda Türklerin kurduğu Müslüman - Türk devletlerine de sirayet etmiştir. İslâm kaynakları devlet yönetimi ile ilgili konularda çok az düzenleme getirdiği için, Türkler Müslümanlığı benimsedikten sonra kurdukları devletlerde de eski Orta-Asya devlet düzeninden ve egemenlik anlayışından etkilenmişlerdir. Söz edilen durum Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Ancak Osmanlılar eski Türk egemenlik anlayışından sıyrılıp İslâm egemenlik anlayışına geçiş yaptıktan sonradır ki, devleti çok sarsan taht kavgalarını önleyebilmiş ve uzun yüzyıllar ayakta kalabilmişlerdir. Şüphesiz, bu devleti yıpratın ve sonunda yok olmaya sürükleyen bir yığın sebep üzerinde durulabilir. Ancak bunlar şu an için konumuzu aşmaktadır. Geldiğimiz noktada son söz olarak şunlar söylenebilir:

Tarih, ele aldığı her konuda sonraki dönemlere ışık tutabildiği ve gerekli derslerin çıkartılablmesine olanak sağladığı sürece görevini yapıyor demektir. Orta-Asya devletlerinin tarihinden günümüze kadar uzanan süreçte ele alınan ve incelenen bütün müesseseler tarih boyunca toplumların en iyiyi ve güzeli bulma yolunda attıkları adımları bizlere göstermektedir. Bu müesseseler içinde günümüz koşullarına göre elbette çok geride veya yetersiz sayılabilecek olanları mevcuttur. Ama bunların eksiklikleri günümüzün şart ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak değerlendirilebilirse, o zaman tarihî incelemelerin hakkı yeterince verilmiş sayılır. Hemen her konuda olduğu gibi, çalışmamızın konusunu oluşturan öğelerin de bu bakış açısı ile ele alınması ve incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, eski Orta-Asya egemenlik anlayışının doğurduğu sorunlar göz önünde tutulduğunda, günümüzün çağdaş modern egemenlik anlayışı olarak kabul edilen “*Ulus – Egemenliği*” ilkesinin önemi ve değeri çok daha iyi anlaşılacaktır.

KAYNAKÇA

- ARSAL, S. M. (1947). Türk Tarihi ve Hukuk. İstanbul.
- ARSLAN, M. (1990). Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi. F.Ü. Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ, s. 223 – 239.
- CİN, H., AKGÜNDÜZ, A. (1989). Türk Hukuk Tarihi. Konya.
- CLAUSON, S.G. (1971). Some Notes on the Inscription of Tonyuquq. Budapest.
- EROĞLU, H. Atatürk ve Cumhuriyet. Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi, No. 8.
- İNALCIK, H. (1959). Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi. S.B.F.D., XIV (I), s. 69-94.
- İZGİ, Ö. (1987). Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi. Ankara.
- KAFESOĞLU, İ. (1980). Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy. Birinci Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, s. 205 – 209.
- KAFESOĞLU, İ. (2014). Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar. İstanbul.
- KUDRET, C. (1986). Dede Korkut Hikâyeleri. İstanbul.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ (1995). (A. TEMİR, Çev.). Ankara.
- OTKAN, P. (2018). Tarihçinin Kayıtlarına (Shi Ji) Göre Hunlar. İstanbul.
- ÖGEL, B. (1971). Türk Kültürünün Gelişme Çağları. C. II, İstanbul.
- ÖGEL, B. (1982). Türkler'de Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar). Ankara.
- PAMİR, A. (2016). Büyük Göktürk Hükümdarı Bilge Kağan ve Eski Türk Orta – Asya Kamu Hukuku'ndaki Yeri. ÇÜHFD, III (V), s. 13-36.
- PAMİR, A. (2015). Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi. ÇÜHFD, II (III), s. 11 – 50.
- RASONYI, L. (1993). Tarihte Türklük. Ankara.
- SHIRATORY, K. (1930). On the Territory of the Hsiung-nu Prince Hsiu – tu, S.V. Tokyo.
- SİĞRİ, Ü., ERCİL, Y. (2007). Türklerde Yönetim – Türk Gelenekleri ve Yönetim Tarihi. İstanbul.
- TAŞAĞIL, A. (1995). Göktürkler. Ankara.

TAŞAĞIL, A. (2018). Bilge Kağan'ın Vasiyeti. İstanbul.

TAŞAĞIL, A. (2021). Bilge Türk Tonyukuk. İstanbul.

ÜÇOK, C., MUMCU, A., BOZKURT, G. (2015). Türk Hukuk Tarihi. Ankara.

THOMSEN, V. (1993). Çözülmüş Orhun Yazıtları. (V. KÖKEN, Çev.). Ankara.

VLADIMIRTSOV, B. Y. (1987). Moğolların İçtimaî Teşkilâtı. (A. İNAN, Çev.). Ankara.

YUSUF HAS HACİP. (1991). Kutadgu Bilig. (R. R. ARAT, Çev.). Ankara.